

Այսպիսի մանրամասն ցուցակի մը կարելորդութիւնն եւ ուսումնական ու նիւթական օգուտը կարծենք պէտք չկայ ցուցնելու հեղինակներու, սուրբամտութիւններու եւ գրականաւորներու:

ՅԵՂԱԳՐԱԿՆԵՐ

ՋՄԻԻԵԻԸ ԵՒ ՈՉԳՈՑԻՆԸ

(Ըրոտնա-իւնիս Եւ Յրէլ.)

Կիւնի որ երկիրն ամենէն աւելի հողագործութեան յատուկ է, բնական հարկ մը էր որ յառաջագիւմութեան հետամուտ տարբեր նշան ծնուով եւս զգաղէր. բայց ինչ ինչ տեղական պայմաններ արգելէ եղած եւս ստոր, եւ Հայք իրականք ընտրած են աւելի ապահով ստացարկ մը՝ վաճառականութիւնը, թէ եւս ամէն ժամանակ իրենց մէջ նպակաւ եղած են քանի մը հողատէրերն, որոնք ընդարձակ արտերու, պարտեզներու, այգիներու եւ ագարակներու տէր եղած են, եւ են չըջալոյսը: Ոչ այնչափ շահու տեղին, որչափ բնութեան սերը գրգռած է գիրենք հետեւիլ այս ապարեզին, վասն զի յետին մանրգիտական իսկ իւր ամէն ինչպողութեանց մէջ նպատակ ունի տէր ըլլալ քաղաքին մէջ անշարժ կալուածոյ մը, ինչպէս է առեւ, կրպակ եւ այլն, եւ անոր վարձը թէ եւս սակաւաբեր, այլ համեմատաբար ապահովագոյն շահ նկատելով՝ բաւականաւ:

Այսպէս ոչ միայն քաղաքին կարելորդոյն կալուածներն հայ հարուստներուն կը պատկանին մեծաւ մասամբ, այլ եւ համեմատաբար հայ հասարակութիւնն է առաջնակարգ կալուածատէր. եւ եթէ անշարժ կալուածներն յատուկ տուրքերու չեն թարկուէին եւ վերջին 15—20 տարւոյ կալուածատէրք՝ վարձակալներու վրայ ունեցած իրաւացօրինական սեղմումները չլինէին, որոնք բարեբաւ տարբար վերջերս բաւական բարեփոխուեցան, անտարակոյս Հայք ըստ աւելի կալուածներ գծած պիտի ըլլային այսօր:

Իսկ արուեստներուն ընդ հանրապետ շատ սիրահար չեն Հայք. թէ եւս ստուար թուով արուեստաւորներ կը գտնուին, բայց նախնական արուեստներու մէջ միայն, ինչպէս են ոսկերչութիւն, դարձեւ, վերամշակութիւն, սափրչութիւն, կոշիկարարութիւն եւ այլն. արուեստներ՝ որոնք ի վաղուց ապրուստի ապահով միջոցներ նկատուած են, ուստի հայրը պարպուել, եւ որքէն հօքն յալըրդելով գտնուիր կը շարունակին մեծաւ մասամբ:

Այլ արուեստներու մէջ կատարուած բարեփոխութեանց, եւ ոչ ալ իւր արուեստանոցն ընդարձակելու հետամուտ է հայ արուեստաւորը. վասն զի գրեթէ ամենքն որ արուեստի մը շնորհիւ դրամ ենք եղած են, նոյն զգաղովը՝ թողլով՝ ուրիշ ապարիթի հետամուտ կ'ըլլան, եւ հետեւաբար արուեստները կը մնան ինքնապէս յետնորդներու ձեռքը, որոնք համար բնականապէս հեշտ չէ յառաջագիւմը:

Քանի որ արուեստներու վրայ կը խօսենք՝ յիշենք նաեւ գործարան մը, որ Պատմաբան անունը կը կրէր, եւ որ կը տպուէին ծաղկեկար քաղաքականներ՝ տեղւոյս ներքին կողմերու բնակչաց գործառնութեան համար: Դաւորագ քարէն ձեռքած հաստատութիւն մի էր աս, որու առանձին բաժիններուն մէջ քանի մը գործատէրերն հայ բանտերին գահացոյցիչ աշխատութիւն մը կը մատակարարէին: Այս գործարանն ի վերջոյ իզմիր-Գոստապ երկաթուղւոյ դժին կայարան եղաւ. նախկին մնաւ շնորհք, որ անկէ դուրս միեւնոյն արուեստը չափնիլ էր, ջնջուեցաւ. քաղաքին այլեւայլ կողմերը՝ թէ եւս նուազ ընդարձակ, այլ միեւնոյն նպատակն համար քանի մը գործարան հաստատուեցաւ, եւ հայ գործարանատէրք աւելի ընդարձակելով իրենց արուեստը, ոչ միայն հայ այլ եւ յոյն ուսման բանտերներ սկսան աշխատցնել:

Միայն վաճառականներու եւ արուեստներու մէջ չէ որ Հայք իրենց ընտաւոր էիքերն ի յայտ կը բերեն, այլ եւ տրուելու եւս պայտաններու, բաշխութեան, փաստաբանութեան մէջ եւս այլն, բարձրագոյն եւ երկրորդական պաշտօնային ամենաւաղ հաստատութիւններ եւ յալըրդութեամբ կը ծառայեն տէրութեան:

Հայ բժիշկը բազմաթիւ չեն, հինգ միայն. մինչ քաղաքին ամբողջ բժշկաց թիւն իբր ութսունն է, սակայն հինգ առ ութսուն կարեւոր թիւ մը է՝ համեմատութեամբ Հայոց եւ քաղաքին ամբողջ բնակչաց թուոյն. մանաւանդ՝ երբ նկատենք աս պարագայն եւս, որ բժշկաց մեծագոյն մասն այն է, որովհետեւ Յոյք մեծ գիրուցութիւն ունին բժշկութեան արուեստն ուսանելու Ալթին, մինչ Հայք ստիպուած են՝ Եւրոպոյն ուրիշ մասերուն մէջ՝ աւելի հեռուէ երթալ, եւ թէ եւս լաւագոյն, այլ եւ աւելի սուղ ուսանիլ:

Առաջին հայ վկայեալ բժիշկը, որ կը յիշուի անցելոյն մէջ, եղած է բժիշկ Բարսեղ Թուսաշայը՝ որ ժամանակ մը ձեռքած է քաղաք. իսկ առաջին Հայոց որ քաղաքէն Եւրոպա ուղևորած է նոյն արուեստն ուսանելու՝ եղած է բժիշկ Թաւրազ Վարդանեան, որ քաղաքը քարէ աւելի ամէն տեղացի Հայոց դարման մատուցած է:

Փաստաբանութիւնը նորագոյն ստացարկ է ամբողջ երկրին համար. ժամանակ մը ամենագլխաւորագիրներ միայն կային, որոնք ինքզուրքի, աղէքստգիր եւ այլ պաշտօնական թղթեր կը գրէին, իրենց գիմնոյնները՝ օրինաց մասին բայցապարտութիւններ ու խորհուրդներ կու տային: Ասոնց մէջէն Հայերն մասնաւորաբար՝ օտար լեզուներու եւս հմուտ գրուելու էին: Ի հարկէն հնչապատասխաններու արուեստը գրութեանց թարգմանութիւններով եւս կը զգաղէին, եւ ասով ի վաղուց հաստատուած արհեստներէն արուեստին վրայ նոր ճիւղ մը կ'ուսկընէին: Բայց երբ դատական նորոգ առեւանդներ կը կազմուէն եւ դատաւարութեան օրէնքն ու կանոնն հիմնապէս կը բարեփոխուին, այն ատեն փոխանորդութիւնն անհրաժեշտ հարկ մը կը դառնայ եւ բազմաթիւ փաստաբաններ ասպարէզ կու գան, որոնց մէջ նաեւ Հայերն առաջին օրէն առաջնակարգ տեղ մը կը գրաւեն: Հազիւ տասնուհինգ տարւոյ

բարեփոխութիւն մի է սա. բայց այս կարճ միջոցն իսկ բաւական եղած է ապագայունեթ լծել օրէնսդիտական եւ ճարտարամասնական տարազին Հայոց օրէնադրական եւ, եւ ինչպէս երբեմն Պարսից Հելլենոյնքերը կը զմայլեցնէր յԱթլէն իւր ծոռած լեզուան, նոյնպէս եւ այժմ ի մէջ ուրիշ Գեորգ Պուպի (Վիեննայի Միխիէլ արեան տաշակերտ ի Վիւստիա) եւ Վարպիտ Ստեփանեան Նիքիտիտիներ զատական աստեղծութիւն տալէն. տաճիկ զատարեւորն ու բազմաթիւն ունեցողիքները կը զմայլեցնեն իրենց ճարտարաբանութեամբը:

Յօդաւան վերջացնել յառաջ խօսինք նաեւ քաղաքի ճշգրտական եւ բողոքական Հայոց վերայ: Առաջիններն երկու հարկեր տուն կը հաշուին, բայց զժառանգաբար պարտաւոր ըրճմամբ զրեթէ ամբողջական ազգային ամէն զգացում կորստած են: Ասոնք ունին իրենց առանձին հոգեւոր եւ ազգային դուռեր (Մարտիա), որ է Գեորգ. Ղուկաս Վարպիտ Երեմեան, որ Ա. Պուպի կոթողիկէսը Հայոց Պատրիարքարանի իրաւասութեան ներքեւ է: Այս հոգեւոր իշխանութեան նախնիքն է Վիեննայի Միխիէլ արեան Ռուսին սեպհական վանք մը, բուական ընդարձակ եւ քաղաքին կենդանին, հրապարակական մատարմք մը: Կաթողիկէսը Հայոց հոգեւոր հոգն այս Միխիէլ արեան վարդապետաց ձեռքն է: Վանքն ունի երբեմն սեպհական դպրոց մը, իբր 80—100 ընդամասն ուսանողներով, որ լծէն վերջը՝ 1887էն ի վեր՝ նիւթական նեղութեանց պատճառաւ զժառանգաբար փակուած էր, բայց ինչպէս էր լուսի, շատ ժամեր իրարան կը բացուի:

Գալով բողոքական Հայերուն, ասոնք ամբողջական պաշտօնաւորներ են, եւ յատուկ կազմակերպութիւն չունին՝ ոչ կրօնական ոչ ազգայական. այլ անմիջորէն Վնդիկական եւ Ամերիկեան ընկերութիւններու ծախիւք քաղաքին մէջ հաստատուած այլեւայլ ժողովարանները կը յաճախէ:

Դիտել պէտք է՝ որ կաթողիկէսը Հայերն եւս ընդիմ Չմիւսնիոց չեն, այլ մեծազոյն մասամբ Անիւրիոյնն են: Պարսկաստանէն եկած, բայց զէթի վիզալոց հաստատուած են ասոն, եւ ժամանակի փոփոխութեանց եւս լեւալի մասնակցած: Մինչ բողոքականները նորից Մարտիոյն, Անիւթապոլսի եւ այլն են՝ սոսկ կօշկակար, փերեզակ, մանրալաճաւ եւ արուեստաւոր:

Արծաթական եւ ազգային պզտմունք Չմիւսնիոյ Հայոց մէջ խորապէս չեն արմատացած. բայց եւ այնպէս երբեք երբեք իրենց ամէն ուժգնութեամբ կը պայքարեն անոնց եւ կենդանութեան նշան ցոյց կու տան: Գժաբակութիւն է՝ որ ազգային ինդիւրներու առթիւ՝ յաճախ վէճեր են երկպառակութիւններ տեղի կ'ունենան ազգային մէջ. բայց ազգանքն եւ շահանքիւրներ կրնան գտնուիլ ամեն ուրեք, որոնք տեղի տան այսպիսի անհաճոյք երեւոյթներուն, եւ այս պատահարներ եթէ յառաջդիմութեան ընդհանուր զօրքին պահ էր կը մնան, զպէս բոլորովին չեն կրնար ազդելու: Անշուշտ մեծազոյն բարեբախտութիւն եւ պտուի կը լինէր, եթէ երբեք տեղի չունենային:

Ինչպէս զարդ արուած տեղեկութիւններէն

կը տեսնուի, Չմիւսնիոյ Հայոց յառաջդիմութեան աստիճանը միշտ նոյն չէ եղած, այլ ինչպէս բնական է՝ տեղական պայմաններու փոփոխութեանց ենթարկուած է: Այս պայմաններն անհամաձայն փոփոխութիւններ կրած են վերին կէտ գաւառն մէջ. Հայերն եւս այս փոփոխութեանց անտարբեր չեն դառնում. մինչ իրենց առաջնակարգ զիրքը պահած են, եւ միշտ իսկ փոփոխութեանց մէկ մասն իրենց ձեռքը կատարուած է:

Այլապէս հասարակութիւններու մէջ եւ օտար հոգի մը վրայ, ուր միջումն ընդհանուր է եւ առանձնաշարժեալ տարրերը ալ պակաս չեն: Ասանց որեւէ պաշտպանութեան՝ զարեւել, ապրելու, յաշիւղելու եւ յառաջդիմելու համար՝ այնպիսի ուսանողութիւններ պէտք են, որոնք ամեն ցեղի արուած չեն. բայց լծել ընդպնակ են Հայոց զարգանալու եւ յառաջդիմելու՝ ծանրանալու հարկ չկայ, որովհետեւ այս հաստատուած ճիմատութիւն մի է արդէն, միայն լծել Եւրոպիայի մէջ ծայրն ափ մը Հայերն այս հսկայ յառաջդիմութիւններն ու զարգացումն որչափ չհիմարի եւ հրաճուելի են, մասամբ եւս փայլուն ու կենդանի ապացոյց են մեր նախնեաց պանծալի փառաց:

Ճմրւնդիւն: Թ. ՅԵՐՄԱՅԻՄ

Գ Պ Ր Ո Ց Ա Ն Ա Ն

ՅՈՐԵՄԵՆ ԶԵՆԻԹԻՐԻՆԵ ԵՒ ՄԵՐՆԵՆԵՐԸՆԻԹԻՐԻՆ
ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ ՄԻԽԻԹԱՐԵԱՆԵՆ ՎԵՆԵՆԵՐԸՆ
Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ոյն Վարժարանի այս տարւոյ ընդունութեանց եւ միջանաքարայնութեան համառօտ տեղեկագիրն կը փութանք տալու Հռօդի ընդունելոց:

Վ. Պուպի արուարձաններու զարգացողի մէկ կողմը, Բանկալիքի Միխիէլ արեան Վարժարանին ընդարձակ պարտաւորն մէջ՝ Յուլիան 1ին (հիւստ.) ընտրել հասարակութիւն մը՝ իբր 900—1000 հոգի, զորազարդ, վնասնայարկ հանգիստաւորայ մը մէջ 3 ժամ ունեցնելու վայելքն ունեցան. վայելք մը՝ որ այնչափ ունիկ նշանակութիւն ունի, որչափ ազգային շարք մը մանապէս մէկ տարւան մէջ բոլոր յառաջդիմութեան ականատեսն վկայ պիտի ըլլային հանգիստակցոց:

Արդէն Եւստիի 20ին (հ. տ.) սկսած էին դպրոցական ընդունութիւններն, որ հոգիւ 9 օրուան մէջ կրնայ աւարտուիլ. վասն զի 83 ուսանողք (46 զինքնօրէթիկ, եւ մնացեալք կէս մը ցարեկեայ, եւ կէս մը կիսաօրէթիկ), 7 դասի բաժնուած՝ մանրաւման ընդունութիւն տուին հրապարակաւ: Ասկէ 3 օր ետքը տեղի ունեցաւ միջանակարարութիւն անհամաձայնութեան: Եւստի 1ին կեսօր սկսաւ բազմութիւն խնդրել դպրոցին վնասակցայ զրաւ տալէն, որ կարգադրել վարդապետի եւ ուսուկանաց հսկողութեան յանձնուած էր: Միայն անոմակաւոր հրաւիրուած կրցան այս անդամ մուտք գտնել որով իրականա-